

Дорогами депортації

Степан Галело. Фото 2000-х років.

Нищили все українське

Найбільшого розвитку з усіма ознаками самостійної держави Холмщина набула у другій половині XIII століття за правління Короля Данила Галицького, який укріплював та розбудовував міста і села краю, заснував місто Холм і зробив його столицею свого королівства.

Як і вся Польща, на початку минулого століття Холмщина входила до складу Росії. Під час Першої світової війни і наступу німецьких та австро-угорських військ у 1915 році згідно з наказом царського уряду Росії населення Холмщини і Підляшшя

Українська центральна рада. Умови нашої роботи дуже важкі. Фронт і деякі кроки, пророблені Центральним урядом, утрудняють нашу роботу. Персонально я, скільки зможу, буду допомагати вам. Я сам народився в 1866 році в Холмі, де мій батько був директором Педагогічних курсів, що також зобов'язує мене перед Холмщиною».

Промовці з числа холмщаків бачили своє майбутнє в єдності з Україною. «Холмщакі – це частина українського народу, і їхній край повністю належить Україні, а не до Польщі» – таке історичне рішення ухвалив всенародний з'їзд Холмщини. Центральна рада і Центральний секретаріат під-

Холмщина – українська земля – протягом багатовікової історії не раз ставала ареною протистояння Польщі, Німеччини, Литви, Австро-Угорщини і Росії.

194 передані під костьоли, залишилось усього 49.

Залишаючись в опозиції до польської держави, українська інтелігенція зосередилась на парламентській боротьбі. Населення чинило масовий і повсюдний опір колонізації й окатоличенню. Більшовицька Росія не хотіла позбавляти себе головної житниці України, в тому числі Холмщини та Підляшшя.

Перша депортація українців

За вказівкою Леніна і Троцького Червона армія під командуванням Тухачевського в 1920 році робить відчайдушний наступ на Варшаву, щоб відстояти свої інтереси в Західній Україні, Холмщині і Підляшші. Тухачевський зазнав поразки та відступив.

Через деякий час у Німеччині до влади прийшли фашисти. Почалася Друга світова війна. Гітлерівська Німеччина 1939 року за два

інців. Переселення провели в основному в сусідні Львівську, Тернопільську і Дрогобицьку області. Будівлі, які таким чином звільнялись, здебільшого були використані для потреб радянських окупаційних військ.

20 липня 1944 року Микита Хрущов надіслав Йосипу Сталіну листа, в якому запропонував створити Холмську область з обласним центром у м. Холм у складі УРСР. Але не Хрущову було вирішувати таке важливе питання. Ще в 1943 році на Тегеранській конференції антигітлерівської коаліції затвердили нові західні рубежі СРСР. За пропозицією британського прем'єр-міністра У. Черчилля, нова лінія кордону розділяла СРСР і Польщу таким чином, що з обох сторін залишались великі діаспори.

Ще не була повністю звільнена від нацистів Поль-

реселенську акцію очолив голова Президії Верховної ради СРСР Микола Підгорний. Більшість посад у комісії посідали співробітники НКВД. За наказом Лаврентія Берія створювалися контрольно-пропускні пункти і перевірково-фільтраційні табори. Часто бувало так, що переселенців з тих пунктів відправляли прямо в Сибір. Переселенські комісії спочатку проводили агітацію за виїзд, проте вже через кілька місяців відмовились від принципу «добровільності».

Спеціальні збройні загони спалювали оселі, чинили розправу над українцями, оскільки люди не хотіли розставатися зі своїм майном. Крім того, боялися колективізації і сталінських репресій, чуток, які надходили з України. Особливо жорстоким пограбуванням і вбивствам піддавались українці з боку поляків. Жителів сіл Замх, Боровець, Бабичі Білгорайського повіту на станцію Любачів вивезли 28

**Виселених
холмщаків і
інших українців**

ластей України до західних. Добирались, хто як міг: або в товарних вагонах, або возами, запряженими конями чи коровами. Багато хто добирався взагалі пішки. Але тут їх зустрічали вороже. Голод 1946-47 року децю притупив пильність урядовців. Переселенців здебільшого поселяли в будинки поляків, які виїхали до Польщі, та чехів, виселених до Чехословаччини.

Чергова депортація – акція «Вісла»

Із східних областей у західні переїхало 90 процентів переселенців. Окремим пощастило прорватися через кордон і повернутися на Холмщину. Але їх чекала чергова депортація під час акції «Вісла» у 1947 році.

Поступово переселенці-холмщакі адаптувалися до нової держави, до нових умов життя. Молодь здобувала середню і вищу освіту. Багато холмщаків проявляли організаторські здібності і з часом посіли керівні посади в державних і громадських установах, у закладах

листопада 1944 року. Товарний потяг для відправлення пере-

лення Холмщини і Підляшшя підлягало евакуації. Як відомо, 1915 року після відступу російських військ на Холмщині діяла австро-угорська адміністрація, а на Підляшші – німецька.

Патріотично налаштовані українці організували осередки «Союз визволення України», «Українська громада» і «Шкільна рада». Було налагоджено видавничу справу, відкрито чимало українських шкіл. Організації українських шкіл на Холмщині і Підляшші сприяли українські січові стрільці.

Після поразки у Першій світовій війні Тимчасовий уряд Росії погодився на утворення польської держави. Ліквідаційній комісії поряд з іншими справами доручалося вирішити майбутнє Холмщини та Підляшшя.

Сотні звернень, які були прийняті на зборах холмщаків у Москві, Костромі, Рязані, Новочеркаську, Києві, Полтаві та інших містах, надійшли до Генерального секретаріату УНР із проханням про возз'єднання з Україною. Завершенням цього руху став Всенародний з'їзд Холмщини 7–12 вересня 1917 року в Києві.

Одним із активних організаторів і учасників з'їзду був наш славетний земляк, голова Центральної ради Михайло Грушевський. Звертаючись до делегатів, він сказав: «Ми завжди пам'ятаємо про неї. Вам буде допомагати

тральний секретаріат підтримали рішення з'їзду.

Згідно з договором, підписаним у Бресті-Литовську 9 лютого 1918 року, Холмщина і Підляшшя увійшли до складу Української Народної Республіки. Олександра Скорописа-Йолтуховського Центральною радою призначила губернським комісаром Холмщини і Підляшшя. Холмський губернський комітет направив до Бреста-Литовська делегацію. Уряди ж Польщі й Австро-Угорщини негативно поставилися до возз'єднання Холмщини і Підляшшя з Українською Народною Республікою.

Після падіння УНР уряд гетьмана П. Скоропадського протидіяв намаганням поляків денонсувати Брест-Литовський договір. Міністр закордонних справ України Д. Дорошенко 9 листопада 1918 року підписав у Берліні угоду про передачу влади на Холмщині українській адміністрації.

Скориставшись тим, що Росія, яка вже на той час окупувала Україну, була ослаблена у світовій бойні і громадянській війні, Польща за підтримки Англії фактично денонсувала Брест-Литовський договір, окупувавши Холмщину і Підляшшя, вважаючи ці території своїми. Першими діями польської влади були арешти українських активістів, закриття шкіл, читалень, українських православних церков. Із 460 церков 297 були знищені,

Німеччина 1939 року за два тижні захопила Польщу.

Західну Україну, частину Холмщини і Підляшшя тим часом зайняли радянські війська. Саме в цей час була здійснена перша депортація українців з Холмщини. Відповідно до постанови ЦК КПБ(У) від 3 квітня 1940 року населення Холмщини, Підляшшя і Надсяння, що опинилося в новій 800-метровій прикордонній смузі, підлягало виселенню. Із 22 212 дворів виселено 102 900 укра-

УРСР 9 вересня 1944 року підписати в Любліні угоду з Польським комітетом національного визволення про взаємний обмін населенням з територій, через які пройшов майбутній польсько-радянський кордон.

Жодна зі сторін-підписантів угоди про переселення не була суб'єктом міжнародного права. Пе-

інших українців нарешті визнано депортованими. Днем пам'яті примусового виселення встановлено другу неділю вересня.

нованих під час війни, селах. Переселенці змушені були рити собі для проживання землянки або тулитись у зруйнованих хлівах. При цьому влада вимагала негайно включитись у відбудову зруйнованих колгоспів. Продуктами ніхто не забезпечував. Треба було давати якусь раду собі самим або помирати з голоду.

Останній потяг з українцями відбув із Холмщини 23 серпня 1946 року. Наприкінці того року, за радянськими джерелами, в Україну переселили близько 486 тисяч українців. За польськими даними, їх налічувалось 530 тисяч. 10 відсотків українців, що переселились за буцімто зв'язки з антирадянськими організаціями, відразу відправили на поселення в Сибір. Українці залишили на Холмщині 416 тисяч гектарів земель і багато майна, будівель. Переселенцям обіцяли надати в Україні землю, що правда, не більше ніж 15 гектарів на господарство, а також будинки. Та обіцянки не були виконані. Не зумівши освоїтись на нових землях, уже з осені 1945 року холмщаки почали переїжджати зі східних об-

ських установ, у закладах культури, освіти, науки.

Більшість українців, переселених із Холмщини, Підляшшя, Надсяння та Лемківщини, не втратила своєї ідентичності і сьогодні плідно працює над розбудовою незалежної України.

Багато зусиль для захисту прав холмщаків, збереження їхньої ідентичності і культурної спадщини доклав голова Всеукраїнського товариства «Холмщина» О. Боровик, член ради товариства Г. Косюр, І. Кузьмюк, М. Мовчан та інші активісти.

Значну роботу зі збереження історичної і культурної спадщини холмщаків серед молодшого їхнього покоління проводять керівники товариства «Забужжя» П. Куделя та О. Степанюк.

Постановою Верховної Ради України «Про відзначення на державному рівні 75-х роковин початку депортації автохтонних українців з Лемківщини, Надсяння, Холмщини, Підляшшя, Любачівщини, Західної Бойківщини у 1944–1951 рр.» від 8 листопада 2018 року виселених холмщаків і інших українців нарешті визнано депортованими. Днем пам'яті примусового виселення встановлено другу неділю вересня.

Депортація не знищила холмщаків. Вони пам'ятають: батьківщина там, де залишилися могили предків.

Степан ГАЛЕЛО, депортований

Український дім у м. Перемишль, побудований в 1912 році на кошти українців.